

Til o'zgarishlarining transformativ tabiati: nazariya va amaliyot

Salimova Mohinur Axmadjonovna

Navoiy shahar, Karmana tuman 11-umumiy

o'rta ta'lim maktabi ona tili va adabiyoti fani o'qituvchisi

Elektron manzil: mohinursalimova1996@gmail.com

Telefon raqam: +998972971996

Annotatsiya. Ushbu tezisda til o'zgarishlarining transformativ tabiati nazariy va amaliy jihatlarini tahlil qilindi. Tilning leksik, morfologik, sintaktik va pragmatik darajadagi o'zgarishlari, shuningdek, ijtimoiy, texnologik va siyosiy omillar ta'siri ko'rib chiqiladi. Zamonaviy raqamli kommunikatsiya vositalarining tilga ta'siri va o'zbek tilidagi amaliy misollar asosida tahliliy yondashuv taqdim etiladi. Tadqiqot tilshunoslik, ijtimoiy fanlar va kommunikatsiya sohasidagi mutaxassislar uchun foydali bo'lishi mo'ljallangan.

Kalit so'zlar: til o'zgarishlari, til transformatsiyasi, raqamli kommunikatsiya, o'zbek tili, leksika, sintaksis.

Annotation. This thesis analyzes the transformative nature of language changes from theoretical and practical perspectives. Changes at lexical, morphological, syntactic, and pragmatic levels are examined, along with the influence of social, technological, and political factors. The impact of modern digital communication tools on language and analytical examples from the Uzbek language are presented. The research is intended to be useful for linguists, social scientists, and communication specialists.

Keywords: language changes, language transformation, digital communication, Uzbek language, lexicon, syntax.

Til insoniyatning eng muhim kommunikatsiya vositasi bo'lib, doimiy o'zgarishlar jarayonida bo'ladi. Zamonaviy jamiyatda bu jarayonlar yanada murakkablashib, transformativ xususiyat kasb etdi. Til o'zgarishlarining transformativ tabiati – tilning leksik, morfologik, sintaktik va pragmatik darajalardagi doimiy yangilanishi va moslashuvi bilan ifodalanadi. Bugungi kunda global kommunikatsiya, internet va yangi texnologiyalar tilga yangi shakllar, ifoda uslublari va funksiyalar olib kirmoqda, bu esa tilshunoslikda nazariy va amaliy tadqiqotlar uchun keng maydon yaratmoqda [1:3].

Nazariy asoslar. Til transformatsiyasi tushunchasi dastlab Noam Chomsky tomonidan sintaktik darajada tahlil qilindi. U o'zining “Aspects of the Theory of Syntax” asarida

til strukturasi va uni transformatsiya qilish qoidalarini yoritdi [1:5]. Keyinchalik tilshunoslik sohasida André Martinet til o'zgarishlarini tilning iqtisodiylik tamoyili – maksimal samaradorlik tamoyiliga asoslanib tushuntirdi. Martinet tilning o'zgarishi uning funktsionallik va iqtisodiylik bilan bog'liq ekanligini ta'kidladi [2:12]. Shu bilan birga, William Labov ijtimoiy omillar til o'zgarishiga qanday ta'sir qilishini o'rganib, tilni ijtimoiy hodisa sifatida tahlil qildi [3:45]. Zamonaviy tilshunoslikda til o'zgarishlari semantik, pragmatik va stilistik jihatlar bilan ham qamrab olinmoqda, til va jamiyat o'rtasidagi uzviylik chuqur tahlil qilinmoqda [3:50].

Til o'zgarishlarining sabablari va mexanizmlari. Til tirik ijtimoiy hodisa sifatida doimiy rivojlanish va o'zgarish jarayonida bo'ladi. Har bir til o'z hayotiy davrida turli bosqichlardan o'tadi: ayrim birliklar eskiradi, yangilari esa paydo bo'ladi. Til o'zgarishlari nafaqat ichki lingvistik jarayonlar bilan, balki keng ijtimoiy, madaniy, texnologik va siyosiy omillar bilan chambarchas bog'liqdir. Quyida til o'zgarishlariga ta'sir qiluvchi asosiy omillar va ularning mexanizmlari tahlil qilinadi. Til o'zgarishlariga ta'sir qiluvchi asosiy omillar quyidagilar:

Ijtimoiy omillar: Til ijtimoiy muhitning mahsuli bo'lib, undagi o'zgarishlar jamiyatdagi ijtimoiy dinamikaga bevosita bog'liq. Jamiyatda yangi kasblarning paydo bo'lishi, urbanizatsiya, demografik o'zgarishlar, madaniy aloqalarning kengayishi til leksikasiga yangi so'z va iboralarni olib kiradi. Masalan, zamonaviy urbanistik hayotda "freelancer", "startap", "smm" kabi atamalar keng tarqalgan. Bu yangiliklar faqat leksik qatlamda emas, balki stilistik, pragmatik va hatto fonetik darajalarda ham seziladi.

Amerikalik sotsiolingvist U. Labovning tadqiqotlariga ko'ra, til o'zgarishlarining eng faol harakatlantiruvchi kuchlaridan biri bu ijtimoiy tabaqalanish, ya'ni til vositalarining yosh, jins, ijtimoiy mavqe va ta'lim darajasi bo'yicha farqlanishidir. U o'zining *Sociolinguistic Patterns* asarida til o'zgarishlari, ayniqsa, yoshlar orasida boshlanib, keyinchalik keng ijtimoiy qatlamlarga tarqalishini isbotlagan [3:60].

Texnologik omillar: Zamonaviy texnologik taraqqiyot tilda o'z aksini topmoqda. Internet, mobil aloqa, ijtimoiy tarmoqlar va sun'iy intellekt tilga nafaqat yangi birliklar kiritmoqda, balki ifoda uslubini, nutq tezligini va hatto grammatik qurilmalarning qo'llanishini ham o'zgartirmoqda. David Crystalning fikricha, internet tilni deformatsiya qilmaydi, aksincha, uni yangi imkoniyatlar bilan boyitadi. U *Language and the Internet* asarida raqamli kommunikatsiyaning tilga ta'sirini keng tahlil qilgan va internet tilining o'ziga xos qonuniyatlarini ko'rsatgan [4:110].

Masalan, qisqartmalar (lol, asap, btw), emoji va giflar yordamida ifoda qilish, tovushli xabarlar yuborish – bularning barchasi zamonaviy tilshunoslikda “raqamli diskurs” deb nomlanadi.

Psixologik omillar: Inson psixologiyasi ham til o‘zgarishlarida muhim rol o‘ynaydi. Odamlar o‘z fikrini tez, aniq va sodda tarzda yetkazishni istaydi. Bu esa ifoda vositalarining soddalashuvi, qisqartmalar va kontekstual anglashuvning kengayishiga olib keladi. Labov o‘z tadqiqotlarida psixologik ehtiyojlar – ayniqsa kommunikativ samaradorlik – til o‘zgarishlarining psixolingvistik mexanizmlaridan biri ekanligini alohida ta’kidlaydi [3:65].

Bu holat ayniqsa yoshlar tilida yaqqol ko‘zga tashlanadi: qisqa, mazmunli va hissiy jihatdan boy ifodalar tobora ommalashmoqda.

Siyosiy omillar: Davlat siyosati va qonunchilik ham til o‘zgarishlarini tartibga soluvchi kuchli tashqi omillardan biridir. Rasmiy til maqomining berilishi, terminologik siyosat, ta’lim va ommaviy axborot vositalari orqali olib borilayotgan til siyosati – bularning barchasi tilning yo‘nalishini belgilaydi. O‘zbekistonda olib borilayotgan til siyosati, xususan, davlat tilining maqomini mustahkamlash, leksikani milliyashtirish va me’yoriylashga qaratilgan islohotlar bu borada muhim ahamiyat kasb etadi. O. Saidovning “Til siyosati va normativ me’yorlar” asarida davlat til siyosatining asosiy yo‘nalishlari, me’yoriy hujjatlarning shakllanishi va ularning tilga ko‘rsatgan ta’siri chuqur tahlil qilingan [5:20].

- **Zamonaviy til transformatsiyalari.** Bugungi kunda til o‘zgarishlari ko‘proq raqamli kommunikatsiya vositalari ta’sirida yuz bermoqda. Bu o‘zgarishlar quyidagi shakllarda namoyon bo‘lmoqda:

- **Leksik jihatdan:** emoji, hashtag, qisqartmalar (LOL, OMG), ingliz tilidan o‘zlashgan so‘zlar (“like qilmoq”, “skrin olmoq”) keng tarqalmoqda [4:115].

- **Sintaktik jihatdan:** gaplarning qisqarishi, grammatik tuzilmaning soddalashuvi kuzatilmoqda. Masalan, gapda yordamchi so‘zlar va vositalarning qisqarishi [4:120].

- **Madaniy jihatdan:** boshqa tillardan, xususan ingliz tilidan, ko‘plab so‘zlar va ifoda shakllari o‘zlashtirilmoqda, bu esa madaniyatlararo o‘zaro ta’sirni kuchaytiradi [3:72].

- **Nutq etiketida:** an’anaviy “siz” shakli o‘rniga “sen” shaklining ko‘proq ishlatilishi, til odatlarining soddalashuvi kuzatiladi [6:30].

- **Pragmatik jihatdan:** kinoya, ironiya, memlar kabi yangi ifoda vositalari paydo bo‘lib, til kommunikatsiyasining yangi qatlamlarini shakllantirmoqda [6:35].

O‘zbek tilida transformatsiya misollari. O‘zbek tilida til o‘zgarishlari quyidagi darajalarda ko‘rinmoqda:

- **Leksik darajada:** “zoomlashmoq”, “onlayn”, “registratsiya qilmoq” kabi yangi texnoleksik birliklar paydo bo‘lmoqda. Bu so‘zlar zamonaviy texnologiyalar bilan bog‘liq bo‘lib, tilning yangi realiyalarni qamrab olishini ko‘rsatadi [7:40].
- **Morfologik darajada:** inglizcha so‘zlarga o‘zbekcha qo‘shimchalar qo‘shilishi misol tariqasida “bloklamoq”, “forward qilmoq” so‘zlari keltiriladi [7:42].
- **Sintaktik darajada:** gaplar ifodalarining soddalashuvi kuzatiladi. Masalan, “Man boraman” o‘rniga “Boraman”, “kelolmayman” o‘rniga “kelolmiyman” shakllari kengaymoqda [7:45].
- **Pragmatik darajada:** memlar, kinoya va ironiya orqali ifoda shakllarining kengayishi tilni boyitmoqda, lekin shu bilan birga, yangi kommunikativ kodlar hosil qilinmoqda [7:47].

Xulosa qilib aytganda, til o‘zgarishlari faqatgina lingvistik tizim doirasidagi hodisa bo‘lib qolmasdan, balki keng ijtimoiy-madaniy, texnologik va siyosiy kontekstlarda qaralishi zarur bo‘lgan murakkab jarayondir. Har bir til jamiyatda sodir bo‘layotgan turli omillar — yangi turmush tarzi, madaniy almashinuv, raqamli texnologiyalar, siyosiy islohotlar va inson psixologiyasidagi o‘zgarishlar ta’sirida rivojlanadi va transformatsiyalanadi. Ayniqsa, XXI asrda global kommunikatsiya vositalarining kengayishi, internet va sun’iy intellekt kabi omillar tilga yangi leksik, morfologik, sintaktik va pragmatik shakllarning kirib kelishiga olib kelmoqda.

O‘zbek tilida ham ushbu til o‘zgarishlari faol tarzda kuzatilmoqda. So‘nggi yillarda yangilangan atamalar, ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlar orqali kirib kelayotgan zamonaviy ifoda shakllari, ayniqsa yoshlar orasida tez tarqalmoqda. Bular tilning tabiiy rivojlanish belgilari bo‘lib, uni jamiyat ehtiyojlariga muvofiq shakllantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, davlat til siyosatining faol yuritilishi, til me’yorlarini ishlab chiqish va ularni amaliyotga joriy etish ham o‘zgarishlarning boshqarilishini ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Chomsky, N. (1965). *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, MA: MIT Press.
2. Martinet, A. (1962). *Elements of General Linguistics*. London: Faber & Faber.
3. Labov, W. (1972). *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
4. Crystal, D. (2006). *Language and the Internet*. Cambridge: Cambridge University Press.

5. Saidov, O. (2018). *Til siyosati va normativ me'yorlar*. Toshkent: Fan.
6. Hamidova, N. (2019). *Nutq madaniyati va zamonaviy o'zgarishlar*. Toshkent: O'qituvchi.
7. Yusupova, D. (2021). *O'zbek tilidagi zamonaviy til o'zgarishlari*. Toshkent: Til va Adabiyot.